

УДК 376.352.04

Ю. А. КАРТАВА

м. Суми

yuliya-kartavaya@mail.ru

ЛІКУВАЛЬНО-КОРЕКЦІЙНИЙ ВПЛИВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ

У статті автором зроблено аналіз поглядів на досліджувану проблему античних поетів, філософів, а також науковців, лікарів, педагогів, музикознавців різних історичних епох та країн світу. У статті показано, що в доісторичні часи музичне мистецтво пов'язано з міфами, магією, релігійним культом та ритуалами. На основі поглядів античних філософів-мислителів з'явилися різні теорії та концепції впливу музики на організм та психіку людини. Наукове осмислення вченими механізмів впливу музики на організм людини почалося на початку ХХ сторіччя. У статті акцентується увага на аналізі сучасних напрямів використання музичного мистецтва в лікувальній та корекційній роботі з дітьми різних категорій, зокрема психофізіологічного, психотерапевтичного, психологічного та соціально-педагогічного. Наведений матеріал у хронологічному порядку дозволив простежити часовий проміжок використання музичного мистецтва з лікувальною та корекційною метою.

Ключові слова: музичне мистецтво, музика, діти з порушеннями психофізичного розвитку, лікувальний вплив, корекційний вплив, історія розвитку.

Актуальність дослідження лікувально-педагогічного впливу музичного мистецтва зумовлена сучасними змінами в розвитку спеціальної освіти, де пріоритетними стають завдання вдосконалення змісту корекційно-педагогічної роботи з дітьми, які мають порушення психофізичного розвитку, усвідомлення позитивних тенденцій і перенесення їх у практику сьогодення. Музичне мистецтво відіграє важливу роль у корекційно-розвивальній та лікувально-відновлювальній роботі з дітьми з обмеженими можливостями. Через музичне мистецтво дитина з вадами розвитку пізнає навколишню дійсність, засвоює загальнолюдські цінності тощо. Корекційно-педагогічні та лікувально-відновлювальні можливості музичного мистецтва передбачають знаходження засобів попередження та виправлення порушень у психічному стані, психічному та фізичному розвитку дитини з обмеженими можливостями. Таким чином, вагомим джерелом збагачення змісту корекційної роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку є вивчення наукової та творчої спадщини поетів та філософів, науковців, педагогів, музикознавців різних історичних періодів, які вивчали проблему впливу музичного мистецтва на організм та психіку людини в цілому.

Усебічний та поліфункціональний вплив на людину мистецтва та музики зокрема висвітлено в наукових працях сучасних дослід-

ників Р. Вайноли, В. Гаврилюка, А. Голик, Г. Грищенко, І. Коршакової, І. Левченко, О. Медведєвої, С. Науменко та інших. Низкою науковців Л. Брозело, Т. Варьоновою, Г. Волковою, Н. Власовою, І. Гудим, Н. Збруєвою, М. Земцовою, А. Киштимовою, В. Кручиніним, Л. Куненко, І. Муратовим, Н. Остапенко, З. Пуніною та ін. визначено широкі можливості використання музики в корекційній роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку та висвітлено деякі історичні відомості щодо використання засобів музичного мистецтва в лікувально-відновлювальній та корекційно-педагогічній роботі.

Аналіз науково-методичних джерел показав недостатню розробленість і висвітлення проблеми історії використання музичного мистецтва з лікувальною та корекційною метою в роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку і, відповідно, недостатнє впровадження досвіду в практику роботи спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для покращення ефективності корекційно-педагогічної та лікувально-відновлювальної роботи.

Враховуючи вищевикладене, нами здійснено аналіз літературних джерел на предмет лікувального та корекційного впливу музичного мистецтва в різні вікові періоди. Завдання дослідження передбачали висвітлення поглядів мислителів, поетів, науковців античного та сучасного часу щодо лікувально-

педагогічного впливу музичного мистецтва на організм і психіку людини в цілому та аналіз сучасних напрямів використання музики в корекційній роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку.

У найдавніших свідченнях і документах музика фігурує як магічний засіб вигнання злих духів, що по суті є психотерапевтичним прийомом лікування хвороб [1]. V. K. Maurer зазначав, що в первісному суспільстві музика використовувалася у двох напрямках, як гімн, що був засобом згуртованості та єдності племені, та як мелодія мага-лікаря, який виганяв злих духів і налаштовував організм на здоров'я. Основу магічних ритуалів складав ритм, музичний ритм, який ґрунтувався на однамітному повторенні примітивних ритмічних рухів – кроків, стрибків, поворотів, кружляння, замахів рук, ударів ніг по землі, оплесків у долоні. Усі ці рухи складали ритмічний танок. Першою музикою, яка задавала чіткий ритм, були звуки барабанів, шум браслетів та амулетів [12].

Відомості про лікувальний вплив музикою знаходимо в культурі різних країн стародавнього світу. Так, у Єгипті жерці лікували захворювання звуками різної висоти [1]. У Китаї музику використовували для зменшення напруги, тобто як релаксаційну техніку [8]. У період коптської культури хворих на епілепсію лікували за допомогою співу псалмів [1]. У стародавньому Іраку в епоху Омейядів та Аббасидів музику використовували для лікування хворих, полегшення болю та відновлення розуму та фізичної сили [8].

Лікувальний вплив музики згадується і в античній міфології, де музика усвідомлювалася як явище магічного характеру. У міфі про Орфея згадується, що знаменитий герой своїм співом покращував вдачу людей, приборкував диких звірів і птахів. У Гомерівському епосі («Одіссея») наводиться опис того, як від музики та співу перестала кровоточити рана Одіссея. Давньогрецький герой Ахілл напади своєї люті усмиряв співом і грою на лірі. Аполлон – покровитель співаків і музикантів, під час Пелопоннеської війни припинив чуму грою на музичному інструменті [5]. Також в античних працях ми знаходимо безліч свідчень про зцілення музикою, лікуван-

ня її звуками. Великий лікар стародавності Авіценна називав мелодію «нелікарським» засобом лікування поряд із дієтою, запахами та сміхом. У «Каноні лікарської науки» він пропонував людям, які страждають на меланхолію, слухати музику та спів пташок. Боецій, у трактаті «Повчання до музики», розповідав, як музиканти Терпандр і Аріон за допомогою співу позбавили жителів Лесбосу й іонян від важких хвороб. Лікар Асклепід звуками музики усмиряв розбрати, а грою на трубі відновлював слух глухим [6].

Античні давньогрецькі філософи-мислителі розглядали музику як найважливіший засіб впливу на моральний світ людини, виховання та виховання характеру, створення певної психологічної налаштованості особистості (теорія етосу) та як засіб психологічного очищення, яке відчуває людина після спілкування з мистецтвом (теорія катарсису). За теорією Етосу – теорією про значний вплив музики на людське буття – музика створює різні стани душі. На думку Платона, могутність і сила держави залежить від того, яка музика в ній звучить, у яких ладах і ритмах, що має здатність робити душі людей відповідно їм самим. У діалозі «Держава» Платон говорить, що заняття музикою повинні бути основою державної системи виховання [4]. Поняття катарсису використовували у своїй філософії Піфагор, Платон, Аристотель та інші, які звернули увагу на психологічне «очищення» людини від спілкування з музикою та іншими видами мистецтва. Піфагор рекомендував музику як панацею для тіла й душі, а тому встановив, що музика здатна підвищувати та розвивати також інтелект людини [5; 6]. Він зазначав, що музика та гарне харчування є ідеальним способом підтримання здорового духу і тіла. Піфагорійці розробили теорію очищення душі від шкідливих пристрастей (гніву, жадання, страху, ревності і т. п.) шляхом впливу на неї спеціально підібраної музики [7].

Ідеї Піфагора та Платона найбільший розвиток отримали в працях Аристотеля, розробника вчення про мімесис, у якому розкриваються уявлення про внутрішній світ людини та способи впливу на нього за допомогою мистецтва. На цій теорії розроблено концеп-

цію катарсису, згідно з якою в душі людини відбувається звільнення від хворобливих станів, що забезпечує надалі стабільне моральне та психічне здоров'я. Аристотель вважав музику способом очищення душі від пристрасті. Він детально описав музичні лади, які ведуть до зміни психіки [9].

На основі античної теорії музичного етосу та у зв'язку з розвитком раціоналістичної філософії та психології з'явилася теорія про афекти, що вивчала вплив різних ритмів, мелодій і гармоній на емоційний стан людини. Теоретичне обґрунтування вчення отримало в основоположника французької раціоналістичної філософії Рене Декарта. Надалі, у середні віки, катарсистичний вплив музики пов'язаний із теорією афектів і теорією психоаналізу З. Фрейда, К. Юнга.

У XVII–XVIII ст. вчення про використання музики в медичних цілях отримало назву «Jatromusica». У цьому напрямі вивчалися фізіологічні реакції, що відбувалися в організмі під час її прослуховування. На початку XIX ст. французький лікар-психіатр Жан Етьєн Домінік Ескіроль став використовувати музику в психіатричних закладах. Наприкінці XIX ст. І. Тарханов у своїх дослідженнях довів, що мелодії, які приносять людині радість, позитивно впливають на її організм: уповільнюють пульс, збільшують силу серцевих скорочень, сприяють розширенню судин, нормалізують артеріальний тиск, стимулюють травлення, підвищують апетит. Приємні емоції, викликані музикою, підвищують тонус кори головного мозку, поліпшують обмін речовин, стимулюють дихання, посилюють увагу, тонізують центральну нервову систему [5; 6].

Наукове осмислення вченими-медиками механізмів впливу музики на організм людини почалося на початку XX сторіччя. У другій її половині в різних країнах музику почали застосовувати як самостійний вид терапії – музикотерапії.

Вищезазначені напрями та теорії лягли в основу сучасних напрямів використання музичного мистецтва в лікувальній та корекційній роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку. Розкриємо більш детально кожний із них.

Психофізіологічний напрям пов'язаний із позитивним впливом музики на різні функції

організму. В. Бехтерев вважав, що за допомогою музичного ритму можна встановити рівновагу в діяльності нервової системи людини: загальмувати занадто збуджені темпераменти та розгальмувати загальмованих, урегулювати неправильні та зайві рухи. Для цього необхідно виявити ритмічні рефлексії та пристосувати організм людини відповідати на певні подразники (слухові та зорові) [6]. У подальшому спеціальні дослідження С. Корсакова, І. Догеля, І. Сеченова, І. Тарханов, Г. Шипуліна та ін. підтвердили думку про позитивний вплив музики на різні системи організму людини: серцево-судинну, рухову, дихальну, центральну нервову. Також виявлено, що позитивні емоції, які люди отримують від слухання музики, чинять лікувальний вплив на психосоматичні процеси, сприяють регуляції психоемоційного стану, мобілізують його резервні сили. [7]. Надалі дослідження лікарів і психологів показали, що вплив музики на організм людини доволі широкий. І. Гриньова зазначала, що мелодійна музика забезпечує седативний ефект, ритмічна та енергійна музика в помірному темпі й динамікою має тонізуючий ефект і використовується у відновлювальній судинній терапії, у тому числі в разі порушення мозкового кровообігу. Про позитивний вплив музики на центральну нервову систему говорили психіатри А. Гройсман, В. Райков. Нормалізацію діяльності серцево-судинної системи в процесі сприймання музики, виконаної на кларнеті та скрипці, спостерігала С. Мамулова. Лікувальний вплив художнього співу, вокалотерапії, застосування її з лікувально-оздоровчою метою у практиці показано С. Шущарджаном [7].

Позитивні висновки вчених лягли в основу наукового обґрунтування можливості використання музики в корекційній роботі як з дорослими, так і з дітьми з проблемами розвитку (В. Бехтерев, П. Анохін, О. Яхніна та ін.). Ними доведено, що музика, яка сприймається слуховим рецептором, впливає і на дорослого, і на дитину, спричиняючи зміни кровообігу, дихання. Так, В. Бехтерев акцентував на особливості та довів, що якщо встановити механізми впливу музики на організм, то можна викликати чи послабити збудження.

П. Анохін, вивчаючи вплив мажорного та мінорного ладу на стан організму, визначив, що вмиле використання мелодійного, ритмічного й інших компонентів музики допомагає під час роботи та відпочинку. О. Яхніною доведено, що цілеспрямоване сприймання музики дітьми з порушеннями слуху сприяє формуванню в них мовленнєвої функції, інтонаційної сторони усної мови. Саме під час декламації пісень під музику, виконанні спеціальних мовленнєвих вправ під музику діти легше оволодівають висотними та динамічними модуляціями голосу, темпом мовлення, його злитістю, ритмічною організацією слів, фраз, що зумовлено близькістю визначених інтонаційних структур в музиці та мовленні [7].

Низкою науковців доведено, що спів розвиває голосовий апарат дітей із порушеннями мовлення, затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю, укріплює голосові зв'язки, покращує мовлення, формує вокально-слухову координацію. Лікарями та логопедами показано, що спів можна використовувати для лікування заїкання і, при цьому, спостерігалася виразна позитивна динаміка в корекції цього дефекту мовлення.

Виконання музично-ритмічних рухів також підвищує загальний життєвий тонус дітей із порушеннями слуху, зору, затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю, допомагає у формуванні основних рухів, регулює діяльність багатьох систем організму (серцево-судинної, дихальної, опорно-рухової), виробляє правильну поставу, скоординований м'язовий тонус, формує довільність психічних функцій. Поєднання рухів під музику зі словом чинить корекційний вплив на формування мовленнєвої функції дітей із проблемами [7].

Психотерапевтичний напрям використання музики передбачає її лікувальний вплив на психіку та через психіку на організм людини та позбавлення від різних емоційних, особистісних, соціальних та інших проблем. На сучасному етапі музична терапія є одним із методів лікування без лік і профілактики широкого спектру захворювань. Важливу роль у розвитку музичної терапії зіграв філософ Платон (347–427 до н.е.), який вважав, що музика призводить серця дітей до

рівноваги і, поряд із гімнастикою, є засобом оздоровлення [1; 4].

Психологічний напрям використання музики передбачає її вплив на різні структурні компоненти людської психіки. На початку ХХ сторіччя з'явилася значна кількість робіт із музичної психології у Л. Виготського та Б. Теплова. Психологічний аспект впливу музики на дитину з проблемами в розвитку пов'язаний, перш за все, з корекцією порушень пізнавальної, емоційно-особистісної сфери дітей, де важливе місце займає розширення соціального досвіду, комунікація, уміння адекватно спілкуватися, взаємодіяти в спільній діяльності з однолітками та дорослими. Вплив музики на розвиток і корекцію психічних процесів, формування їхньої довільності, цілеспрямованості підтверджується дослідженнями С. Міловської, І. Євтушенко, Е. Медведєвої та ін. [7].

У практиці психокорекційної роботи під час впливу на емоційно-особистісну сферу музика виконує релаксаційну, регулюючу, катарсичну функції. Вважається, що релаксація музикою сприяє зняттю психічної напруги, через що вона широко застосовується в психотерапії, а також у корекційно-педагогічній роботі з дітьми з особливими потребами різних категорій та в багатьох інших оздоровчих системах. Релаксаційна музика особливо ефективна для людей із підвищеним тонусом м'язів, тому її доцільно використовувати для зняття м'язової напруги у дітей, які мають порушення опорно-рухового апарату із гіпертонусом м'язів кінцівок та тулуба [10].

Регулююча функція музики передбачає визначення меж, у яких може й повинна діяти людина [3]. Для дітей із проблемами розвитку ця функція забезпечує формування її поведінки та регулювання емоційних проявів у колективі, сім'ї, дошкільному закладі, школі, побуті тощо. Під час співу, музичних рухів у колективі дитина з проблемами проявляє свої індивідуальні здібності, вчиться підкорювати свої дії загальним завданням. Вплив музики буває іноді більш ефективним, ніж вмовляння чи покарання, оскільки вона може безпосередньо впливати на почуття дитини через емоційно-образний зміст музичного

твору, спонукати дитину до співпереживання, формувати її внутрішній світ.

Психологічний механізм катарсиса був детально досліджений Л. Виготським у роботі «Психологія мистецтва», де визначено, що «мистецтво завжди несе у собі те, що долає звичайне почуття», «переробка почуття в мистецтві полягає в перетворенні на свою протилежність, тобто позитивну емоцію» [2, 318]. Сучасні дослідження доводять, що дитина з проблемами розвитку, яка входить у світ музики позитивно та якісно змінюється у своєму розвитку. Так музика допомагає дитині очиститися від негативних хвилювань, що нашарувалися, подолати тривожність, страх і вступити на новий шлях відношень з оточуючим світом [2; 7].

Поняття катарсису тісно пов'язано з поняттям «художнє (музичне) сприймання», процес якого у дітей з різними порушеннями в розвитку має свої особливості, зумовлені природою та характером порушення. Наприклад, у дітей із порушеннями зору в більшому ступені катарсистичного ефекту можна досягти через сприймання інструментальних і вокальних музичних творів, участі в активних формах музикотерапії.

Соціально-педагогічний напрям впливу музики здійснюється двома шляхами: шляхом виховання здатності естетично сприймати дійсність як безпосередньо у житті, так і через музичні твори та шляхом діяльності, пов'язаної з музичним мистецтвом. Ще у Древній Греції вважалося необхідною музична освіта, тому що музика сприяє особистісному становленню дитини [8].

Соціально-педагогічний вплив музики на дитину з проблемами, пов'язаний із наданням їй необмежених можливостей для самовираження та самореалізації як у процесі творчої діяльності, так і в пізнанні й утвердженні свого Я. Створення дитиною продуктів музичної діяльності полегшує процес її комунікації з дорослими та однолітками на різних вікових етапах. Інтерес до результатів творчості, сприйняття нею продуктів художньої діяльності підвищує самооцінку дитини з порушеннями психофізичного розвитку, її самосприймання. Музика також формує уявлення дитини про довкілля, розширює музичний світогляд [7].

У процесі музичної діяльності діти прислухаються до звучання, порівнюють звуки, які подібні та різні, знайомляться з їхнім виразним звучанням, виявляють характерні змістові особливості художніх образів, вчать розбиратися у структурі музичного твору, передаючи у співі, рухах. Відповідаючи на питання педагога, дитина робить перші узагальнення й порівняння, визначає загальний характер п'єс, помічає, що літературний текст пісні яскраво відображений засобами музичної виразності.

Отже, аналіз міфологічної літератури, фізіологічних, музикознавчих, психолого-педагогічних наукових праць із проблеми дослідження показав інтерес античних поетів і філософів-мислителів та фізіологів, лікарів, психологів, педагогів різних історичних часів на проблему впливу музики на організм людини. Висвітлено сучасні напрями використання музичного мистецтва в роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку ґрунтуються на попередніх експериментальних дослідженнях, що доводять потужний вплив музичного мистецтва на всі психічні та фізіологічні процеси в організмі людини. Використання історичного досвіду в корекційно-педагогічній роботі надасть можливість свідомо підходити до використання засобів музичного мистецтва в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, обґрунтовуючи їхню доцільність. Подальші перспективи дослідження передбачають висвітлення корекційних можливостей музичного ритму в роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку.

Список використаних джерел

1. Балаха-аль. А. Х. Научное объяснение музыкальной терапии [Электронный ресурс] / А. Х. Аль-Балаха. – Режим доступа : [http : // kenanaonline.com/search](http://kenanaonline.com/search).
2. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – Ростов н/Д : Феникс, 1998. – 480 с.
3. История музыки : учебное пособие / И. А. Никеева, Л. Р. Фаттахова. – Омск : Омск. гос. ун-т, 2004. – 84 с.
4. Калмыкова С. Музыкальная эстетика в античной философии и раннем христианстве / С. Калмыкова // Универсум платоновской мысли : Неоплатонизм и христианство. Апологии Сократа. – СПб., 2001. – С. 42–50.
5. Лікування музикою. Історія [Електронний ресурс]. – Режим доступа : [http : ar25.org/HYPERLINK](http://ar25.org/HYPERLINK) "http://ar25.org/article/likuvannya-muzykoyu-istoriya.html"articleHYPERLINK; <http://ar25.org/article/likuvannya-muzykoyu-istoriya.html>

6. Мацышина Е. В. Психофизиологическое воздействие музыки на организм человека [Электронный ресурс] / Е. В. Мацышина. – Режим доступа : festival.1september.ru/articles/598891/
7. Музыкальное воспитание детей с проблемами в развитии и коррекционная ритмика : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Е. А. Медведева, Л. Н. Комиссарова, Г. Р. Шашкина, О. Л. Сергеева ; под ред. Е. А. Медведевой. – М. : Издат. центр «Академия», 2002. – 224 с.
8. Тахер Н. Х. Психотерапевтические эффекты музыки / Н. Х. Тахер // Психологический журнал. – 2012. – № 3–4. – С. 116–120.
9. Тугеева Л. Аристотель. Учение о мимесисе [Электронный ресурс] / Людмила Тугеева. – Режим доступа : <http://tugeeva.ru/?p=282>
10. Эберт Д. Стресс и релаксация / Д. Эберт // Физиологические аспекты йоги / Пер. с нем. Р. С. Минвалеева. – Leipzig : Veb Georg Thieme, 1999. – 166 с.

YU. A. KARTAVA

Kyiv

THERAPEUTIC AND CORRECTIONAL INFLUENCE OF MUSICAL ART IN THE HISTORICAL ASPECT

In the article the author of the analysis looks at studying the problem of ancient poets, philosophers and scientists, doctors, teachers, musicologists different eras and countries. The article shows that in prehistoric times the musical art associated with myths, magic and religious rituals and worship. Based on the views of the ancient philosophers, thinkers appeared theories and concepts of the impact of music on the body and psyche. Scientific understanding of the mechanisms scientists impact of music on the human body began in the early twentieth century. The article focuses on the analysis of contemporary uses of music in therapeutic and remedial work with children of different categories, including physiological, psychotherapeutic, psychological, social and pedagogical. The above material chronologically trace the time period allowed the use of music in medical and remedial work.

Keywords: music art, music, children with psychophysical development, therapeutic effect, correctional influence of history.

Ю. А. КАРТАВАЯ

г. Киев

ЛЕЧЕБНО-КОРРЕКЦИОННОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА В ИСТОРИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

В статье автором освещен анализ взглядов на исследуемую проблему античных философов, поэтов, а также ученых, врачей, педагогов, музыковедов разных исторических эпох и стран мира. В статье показано, что в доисторические времена музыкальное искусство связано с мифами, магией, религиозным культом и ритуалами. На основе взглядов античных философов-мыслителей появились теории и концепции воздействия музыки на организм и психику человека. Научное осмысление учеными механизмов воздействия музыки на организм человека началось в начале XX века. В статье акцентируется внимание на анализе направлений использования музыкального искусства в лечебной и коррекционной работе с детьми разных категорий, включая психофизиологический, психотерапевтический, психологический и социально-педагогический. Приведенный материал в хронологическом порядке позволил проследить временной промежуток использования музыкального искусства в лечебной и коррекционной целях.

Ключевые слова: музыкальное искусство, музыка, дети с нарушениями психофизического развития, лечебное воздействие, коррекционное влияние, история развития.

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2015